

Аляксандр КАВАЛЕНЯ.

Ігар МАРЗАЛЮК.

Міхаіл КАСЦЮК.

Вячаслаў ДАНИЛОВІЧ.

Сяргей ТРАЦЦЯК.

Валянцін МАЗЕЦ.

Рыгор КАСТУСЁЎ.

Фота Юліяна ПЯСЕЦКАГА.

стваралі БНР, з'яўляліся прадстаўні-камі палітычных сіл, якія прайгралі выбары ва Устаноўчы сход. Партыі, якія ўдзельнічалі ў стварэнні БНР, перш за ўсё — БСГ, іх прайгралі. Акрамя таго, не было падтрымкі з боку астатніх партый краю.

Іншая справа, што, безумоўна, гэта падзея выключнай важнасці. Упершыню ў палітычнай гісторыі Беларусі было прадэкларавана права нашай нацыі на незалежную дзяржаву.

Нельга не пагадзіцца і з Анатолем Сідарэвічам, які паказаў, што Устаўная грамата 25 сакавіка аб незалежнасці Беларусі была вымушаным крокам, ініцыяваным Антонам Луцкевічам пад уплывам вонкавых прычын. Такіх вонкавых прычын можна вылучыць тры: праект польска-нямецкай зделкі «Беларусь за Познаншчыну»; імавернасць падзея Беларусі паміж Польшчай і Савецкай Расіяй; прэтэнзіі Літвы на беларускія землі.

Непасрэднымі ж імпульсамі да прыняцця Трэцяй Устаўной граматы 25 сакавіка былі Брэсцкі мір, прызнанне Германіяй незалежнасці Літвы 23 сакавіка 1918 года і атрыманае ў той самы дзень паведамленне з Берліну, што Германія БНР не прызнае.

Дарэчы, у свой час такі выбітны знаўца праблемы, якім быў Круталевіч, адзначаў, што ўстаўная грамата БНР і мірная дамова ў Брэсце былі несумяшчальнымі.

«ЗВЯЗДА»:

— Ці не ёсць прычынай няўдачы праекта пад назвай БНР і тое, што спробу дзяржаўнасці ажыццяўлялі летуценнікі без досведу дзяржавабудаўнічай і кіраўніцкай справы?

Вячаслаў ДАНИЛОВІЧ:

— А хто з беларусаў тады меў такі досвед? Хіба што тыя, хто працаваў у дзяржаўных структурах яшчэ Расійскай імперыі. Беларуская нацыянальная эліта, першыя ідэалагі нацыянальнай дзяржавы сфарміраваліся ў Расійскай імперыі. І гэта натуральны працэс, не трэба гэтага цурацца. І менавіта ў імперыі гэтыя людзі здолелі зразумець, што найлепшым чынам адстойваць інтарэсы свайго народа можна толькі ў незалежнай нацыянальнай дзяржаве.

Міхаіл КАСЦЮК:

— Дзеячы БНР былі высокаадукаваныя людзі не толькі на той час, а нават у цяперашнім уяўленні. Прайшло сто гадоў, а мы так і не зразумелі, не дапрацавалі гэта ра-

зумеенне для саміх сябе, што гэта была за апантанага кагорта. Іх эпісталажная спадчына, іх выступленні, іх меркаванні вартыя асобнага вывучэння, калі мы хочам зразумець, адкуль і з чаго бралі пачатак ідэя нацыянальнай дзяржавы і яе першае ўвасабленне.

Ігар МАРЗАЛЮК:

— Але ж былі дзеячы Белнацкама — нашы нацыянальныя героі, вартыя самага годнага ўшанавання ўдзячных нашчадкаў. Камісарам Белнацкама да мая 1918 года з'яўляўся Аляксандр Чарвякоў. Большасць у кіруючым актыве складалі менавіта ўдзельнікі Усебеларускага з'езда. Прыгадаем імёны найбольш знакавых беларускіх дзеячаў: Багдановіч, Вазіла, Дварчанін, Душэўскі, Жылуновіч, Канчар, Лагун, Сабалеўскі, Тарашкевіч, Турук, Усціловіч.

Без гэтых людзей не было б беларускай савецкай дзяржаўнасці, якую яны зрабілі рэальнасцю, нягледзячы на знявагу, паклёпы і супрацьдзеянне з боку кіраўніцтва Заходняй вобласці.

Вячаслаў ДАНИЛОВІЧ:

— Усё ж галоўнай прычынай, чаму БНР не адбылася, была геапалітычная сітуацыя, якая склалася ў другой палове 1918 года. Германскія акупацыйныя ўлады нейкі час, пакуль ім гэта было патрэбна, імкнуліся выкарыстаць БНР як сродак ціску на Савецкую Расію. Адпаведна Савецкая Расія ўспрымала БНР як праект у піку яе інтарэсам. Не будзем забывацца і пра пераможцаў Першай сусветнай вайны — краіны Антанты. Яны ў 1918 годзе зрабілі стаўку на адраджэнне Польшчы ў межах Рэчы Паспалітай да 1772 года як буфера паміж імі і рэвалюцыйнай Расіяй. У такіх умовах незалежнай Беларусі проста не магло існаваць. І не існавала ніякага абароннага механізму, каб захаваць новае дзяржаўнае ўтварэнне.

Рыгор КАСТУСЁЎ:

— Яшчэ былі беларускія палкі, якім не далі дабрацца да Беларусі...

Вячаслаў ДАНИЛОВІЧ:

— Сапраўды, шмат беларусаў служыла яшчэ ў царскай арміі, і вярнуцца дадому яны не паспелі. Але з іншага боку, калі перад абвешчэннем БНР беларускія ўзброеныя фарміраванні былі створаны непасрэдна на месцы, германскія акупацыйныя ўлады адразу загадалі іх распусціць, і загад быў выкананы.

Валянцін МАЗЕЦ:

— Насамрэч, я лічу, нельга казаць, што ідэя Беларускай Народнай Рэспублікі, якая адлюстроўвала

імкненне беларусаў жыць у сваёй нацыянальнай дзяржаве, пацярпела паражэнне. Уся справа ў тым, што ў тых складаных, перш за ўсё геапалітычных, абставінах — а БНР абвешчалася ва ўмовах Першай сусветнай вайны і знаходжання на беларускай зямлі акупацыйных войскаў — стварыць самастойную дзяржаву было проста немагчыма. Але ж ідэя незалежнай беларускай дзяржавы засталася. Мала таго, яна была вельмі жывучая, яна настолькі пашыралася, што большавікі ўжо ў канцы 1918 года былі вымушаны пагадзіцца на абвешчэнне ССРБ. І дзеячы БНР былі згодныя на такую форму дзяржаўнасці. У перапісцы Аркадзя Смоліча з Антонам Луцкевічам адзначалася гатоўнасць падтрымаць абвешчаную беларускую дзяржаўнасць у форме ССРБ, калі беларускім савецкім урадам «будуць рэалізаваны нашы ідэалы свабоднай Беларусі». І гэта не з'яўляецца парадоксам, таму што на 1-м Усебеларускім з'ездзе разам былі і тыя, хто ствараў БНР, і тыя, хто стаяў ля вытокаў БССР. Яны фактычна ажыццяўлялі адну і тую ж ідэю праз розныя формы.

Міхаіл КАСЦЮК:

— Дзейнасць БНР сапраўды адыграла вялікую ролю ў тым, што тэрмінова ўтварылі ССРБ, а крыху пазней — БССР. Роля дзеячаў БНР тут бясспрэчная, асабліва ў кантэксце міжнародных стасункаў. Гістарычныя даследаванні сведчаць, што каля дзясятка краін ці дэ-юрэ, ці дэ-факта ўсё ж такі прызнанні Беларускай Народнай Рэспублікі. І гэта быў для Масквы вельмі важны сігнал — там зразумелі неабходнасць альтэрнатывы.

Валянцін МАЗЕЦ:

— Трэба адзначыць, што калі з палітычнай пазіцыі пра БНР ужо напісана і сказана шмат і рознага, дык пра сацыяльна-эканамічнае развіццё гэтага дзяржаўнага ўтварэння мы амаль не ведаем. А тут ёсць пра што гаварыць. Менавіта ў часы БНР была створана першая Беларуская гандлёва-прамысловая палата. Праект увядзення першых беларускіх грошай быў распрацаваны ў часы БНР. Забяспечвацца нацыянальнай валюта павінна была коштам таварнага лесу. Больш за тое, першы беларускі пашпарт — гэта пашпарт БНР. Першы закон аб грамадзянстве быў прыняты ў БНР. У ім, дарэчы, забаранялася двойное грамадзянства. А папярэднічала гэтаму выдача «Пасведчання грамадзяніна Беларусі». Падобнае

пасведчанне было выдадзена ў 1918 годзе і Янку Купалу. У красавіку 1918 года на пасяджэнні Народнага Сакратарыята была прынятая пастанова, паводле якой беларуская мова абвешчалася дзяржаўнай і абавязковай мовай Рэспублікі. І гэта таксама было зроблена ўпершыню ў айчынай гісторыі.

Ігар МАРЗАЛЮК:

— Ці можна казаць пра БНР як пра дзяржаўнае ўтварэнне? Лічу, што не. Асобныя публіцысты нават дагаворваюцца да савецкай акупацыі БНР. Гэта іначай, як гістарычнай міфалогіяй, назваць нельга. Савецкай акупацыі БНР не было, бо БНР як рэальнай дзяржавы не існавала. БНР была палітычным праектам беларускіх палітыкаў, не нямецкіх, які аднак такім палітычным праектам і засталася. Тут цалкам можна пагадзіцца з беларускім палітолагам Сяргеем Богданам: «БНР была толькі праектам таму, што ніводзін урад БНР ані змог узяць пад эфектыўны кантроль аніводнага лапіка зямлі, на якую прэтэндаваў, ані сфармаваць інстытутаў незалежнай дзяржавы».

Стварэнне БССР ішло паралельна са стварэннем БНР ды было ініцыявана беларускімі ж нацыянальнымі дзеячамі, больш прагматычнымі і рэалістычнымі за сваіх апанентаў з лагера БНР. І яны, у адрозненне ад сваіх апанентаў, дасягнулі рэальнага поспеху.

«ЗВЯЗДА»:

— Чаму ж, калі ўсё так развівалася, БНР як спроба рэальнага дзяржаўнага ўтварэння знікла разам з нямецкімі войскамі? У хуткім часе прыйшлі новыя акупанты — палякі. Можна было паспрабаваць дамовіцца з імі...

Валянцін МАЗЕЦ:

— Не забывайцеся, якой уласнай нацыянальнай ідэяй кіраваліся палякі. Яны абмяжоўвалі любую дзейнасць, накіраваную на культываванне і пашырэнне беларускай нацыянальна-дзяржаўнай ідэі. Так, на занятай польскімі войскамі тэрыторыі пачалі масава зачыняць беларускія школы і культурныя ўстановы. Але для змагання з большавікамі палякі дазволілі стварэнне Беларускай вайскавай камісіі. Праўда, дзейнасць гэтай камісіі была безвыніковай — беларускае войска так і не было створана.

Вячаслаў ДАНИЛОВІЧ:

— І абцяганне Пілсудскага стварыць беларускую нацыянальна-культурную аўтаномію засталася толькі абяцаннем. У кожнага з акупантаў былі свае мэты. Германія, якая адкрывала тут беларускія школы і дазволіла стварэнне БНР, разглядала гэту тэрыторыю як зону палітычнага ўплыву. А Польшча разглядала яе як частку ўласнай дзяржавы, на якой напоўніцу трэба рэалізоўваць сваю нацыянальную палітыку.

Валянцін МАЗЕЦ:

— Увогуле ў адносінах да акупантаў ілюзій не было ніколі. Старшыня ўрада БНР Антон Луцкевіч, які доўгі час меў стасункі з германскімі ўладамі, пісаў у сваіх успамінах, што Германія ў дачыненні да Беларусі праводзіла «дужа паскудную палітыку».

Міхаіл КАСЦЮК:

— Але ўнікальны выпадак: і Германія, і краіны Антанты — праціўнікі ў вайне — мелі аднолькавую пазіцыю ў адносінах да БНР, яны

разглядалі яе праз прызму адносінаў з Савецкай Расіяй. Дакументы сведчаць, што за перыяд акупацыі было адчынена каля 300 беларускамоўных школ. Але гэта зусім не сведчанне таго, што немцы так апекаваліся нашым нацыянальным рухам. Палітыка Германіі на акупаваных землях была ў супрацьпастаўленні ў першую чаргу Расіі і Польшчы. Беларусы тут аказаліся якраз дарэчы.

Ігар МАРЗАЛЮК:

— Гісторыкі Уладзімір Ляхоўскі і Юрый Барысёнак пераканаўча развянчалі міф аб «сімпатыях» кайзераўскага акупацыйнага рэжыму ў дачыненні да беларускай мовы і беларускай нацыі. З'яўленне беларускіх, літоўскіх, яўрэйскіх школ у зоне нямецкай акупацыі было працягам жорсткага антыпольскага курсу, які пачаў рэалізавацца ў Германскай імперыі з моманту яе стварэння ў 1871 годзе. Немцы дазволілі стварыць толькі 89 беларускіх школ у зоне Обер-Ост. Большасць беларускіх казённых школ было створана ў генеральнай акрузе «Беласток — Гародня», на беларуска-польскім памежжы. Немцы, такім чынам, стваралі свеасаблівы «беларускамоўны кардон», каб спыніць польскую экспансію на ўсход акупацыйнай зоны. Таму не трэба, шануюныя калегі, блытаць і змешваць да купы ўласную ініцыятыву беларускіх дзеячаў па стварэнні нацыянальнага школьніцтва з нямецкай палітыкай у гэтым пытанні.

«ЗВЯЗДА»:

— Увогуле «дужа паскудную палітыку» праводзілі ў тыя часы ў адносінах да Беларусі не толькі немцы і палякі. Брэсцкі мір у 1918-м заключылі фактычна без уліку беларускіх інтарэсаў. Не кажучы ўжо пра Рыжскі мір 1921 года: тады ўжо правамоцна два гады існавала БССР, вынікам падпісання дакумента было адабранне паловы беларускіх тэрыторый, а беларускіх прадстаўнікоў у Рызе не было. Купала праз год з горыччу пісаў пра гэта: «Бах! Нашу Айчыну без нашае волі, як тую аўчыну, у шматкі папаролі!»...

Сяргей ТРАЦЦЯК:

— Тэма Беларускай на Брэсцкіх мірных перагаворах у 1918-м усплыла толькі аднойчы, калі генерал Макс Гофман паспрабаваў выкарыстаць інфармацыю аб разгоне большавікамі 1-га Усебеларускага з'езда для ціску на савецкую дэлегацыю. Але ён усцешыўся растлумачэннем, якое даў Троцкі. А для савецкай дэлегацыі беларускае пытанне тады таксама не было асноўным, бо ў любым выпадку граніца б прайшла далёка на захад ад лініі фронту 1917 года. Немцы да 1915 года не мелі кантактаў з беларускім нацыянальным рухам, яны ўвогуле да акупацыі нашай тэрыторыі наўрад ці ведалі, што ёсць такі народ. Германскі ўрад і германскія генералы да самага краху іх імперыі ў канцы 1918 года так і не ведалі, што ім рабіць з Беларуссю. Калі б беларускі нацыянальны рух быў проста нямецкай інтрыгай, яны спрабавалі даводзіць нашы суседзі і з Захаду, і з Усходу, лёс Беларускай Народнай Рэспублікі склаўся б інакш. Але германскі акупацыйны ўрад рабіў стаўку на літоўскую палітычную эліту. Будучае Літоўскае каралеўства, у якое планавалі ўключыць і частку заходняй Беларусі, павінна было стаць нямецкім козырам ва ўсходнееўрапейскай палітыцы ў выпадку перамогі Германіі ў вайне. Беларусі ў тых планах і блізка не было. З Беларускай Народнай Рэспублікай «гуляла» камандаванне 10-й германскай арміі, чый штаб быў у Мінску, таму што яно мела патрэбу ў якім-небудзь мясцовым дапаможным апарата. Але ў Берліне на гэта глядзелі вельмі коса. Таму ў прынцыпе атрымалася так, што пасля Брэсцкага міру Беларусі ўвогуле не павінна было існаваць. Але 25 сакавіка 1918 года людзі, якія спачатку абвясцілі аб стварэнні БНР, а пасля — яе незалежнасць, паспрабавалі заявіць права Беларусі на існаванне ў тагачасным міжваенным і пасляваенным свеце...

(Заканчэнне на 10-й стар.)